

Антон Венев

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

[venevanton@gmail.com]

Самоуправленският социализъм в Кумановски регион - експеримент или реалност¹

Abstract: *The study focuses the history of Socialism in Yugoslavia. It reviews the self-governing socialism and the transition to it in Kumanovo region during the period of 1948-1960. Mainly are reviewed the changes and the development in the industry and the agriculture in the region, and how the new public affairs have an impact on them.*

Key word: *Yugoslavia, Kumanovo, self-governing socialism, industry, agriculture.*

Идеята за по-справедливо и добро управление и разпределение на богатата винаги е била важна част от човешките стремежи за по-добър живот и за демократизация на обществото. Различните исторически периоди и условия създавали всякакви модели, резултати, мисли и планове за по-съвършеното управление, равенство и справедливо разпределение на работата и ресурсите. Възникват различни идеи за обществени строеве, някои от които утопични, без реално приложение, други модифицирани, но без възможност за реално прилагане, и трети осъществени на практика, обаче оказали се неосъществими.

Понятието социализъм се отнася до различни теории за икономическата организация, застъпващи се за държавата, работника или публичната собственост и управление на средствата за производство и разпределение на богатата. Също и за общество, характеризиращо се със свободен и равен достъп до ресурси за отделния индивид, с изравнени методи за компенсация. В частност „социализъм“ се нарича и общественно-политическата, икономическата и иде-

¹ Статията е част от изследване, извършено в рамките на проект „Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities: Europe and the Black Sea Region, late 18th – 21st Centuries – KEAC-BSR“. Проектът е подкрепен от European Union's Horizon 2020 research and innovation programme с договор No 734645.

ологическа система, изградена от тоталитарните режими в Съветския съюз и неговите сателити (Огнянов. 2008: 275).

Кумановският регион след 1945 г., като част от Народна република Македония свързва бъдещото си развитие с Федеративна народна република Югославия.¹

Времето от края на Втората световна война до началото на реформите за въвеждане на работническото самоуправление се означава в официалната югославска историография като период на така наречения „революционен етатизъм“. Някои чужди автори говорят за „сталински период в развитието на Югославия, за „югославски копия“ на „съветските оригинали“ или за „титовизъм“, който до 1949 г. е опростена местна версия на съветския сталинизъм“ (Иванова. 2013: 138).



В Югославия се приемат 3 закона за национализация – през 1946, 1948 и 1958 г. Ръководството на страната се придържа към съветския модел на засилената индустриализация с превес на тежката промишленост. Насилствената колективизация в югославското село се провежда през 1949 г., като управля-

ващите на практика подкрепят силното в страната кооперативно движение. (Иванова. 2013: 168).

Така се стига до 28.06.1948 г., когато на заседание на Коминформбюро ЮКП е изключена. След разрива между Тито и Сталин, Югославия е подложена на икономическа блокада и пълна политическа изолация от европейските страни, попаднали в съветската сфера на влияние. Югославското комунистическо ръководство болезнено преживява икономическата блокада и пропагандната война от страна на своите бивши съюзници начело със СССР. На практика Югославия губи пазари, доставчици и кредитори. (Енчев 2005; 329)

Постепенно сред ръководните структури на ЮКП съзрява идеята за необходимост от намиране нови решения на обществена организация и стопанско развитие. Едуард Кардел в своите „Спомени“ отбелязва, че група ръководни дейци на ЮКП посещава Тито в Сплит през пролетта на 1949 г. и с него води разисквания относно въвеждането на работнически съвети. Той внимателно проучва предложението и не само се съгласява, но и отбелязва, че самоуправлението е единственият възможен път в социализма. По този начин се изхожда от стария предмарксистки работнически лозунг „Земята на селяните – фабриките на работниците“ (Kardelj. 1980: 155-156)



Йосип Броз Тито и Едуард Кардел

Така на 27.06.1950 г. е приет основният закон за управление на държавните стопански предприятия и висшите стопански обединения от страна на работническите колективи.² Това е началото на югославския самоуправленски път за построяване на социализма.

Съобразно разпоредбите на този закон фабриките, рудниците, съобщенията, транспортните, селскостопанските, горските, комуналните и други държавни предприятия, „които са общонародна собственост”, в „името на обществото”, започват да се управляват от работническите си колективи в рамките на държавен стопански план. Това управление се осъществява посредством работнически съвети и управленски комитети. Работническият съвет има право да одобрява основния план и бюджет на предприятието, да решава въпроси, свързани с неговото управление, да контролира дейността на управителния комитет, да избира и сменя членовете на този управителен комитет (Иванова. 2013: 219). В зависимост от големината на предприятието работническият съвет се състои от 15 до 120 членове, а в малките предприятия – до 30 работници, всички влизат в състава на работническия съвет. Управителният комитет приема основния план на предприятието, оперативните месечни планове и извършва текущ контрол върху цялостната работа, класифицира работните места и издига кандидати за ръководните постове. Приходите на предприятието след покриване на материалните разходи, лихвите по отпуснатите банкови кредити, задължителните данъци и заплатите на работниците се разделят на две части. Едната част отива във федералния бюджет и този на съответната република. Другата част от приходите, в зависимост от решението на местните органи на властта, се поделва между тях и съответното предприятие” (Иванова 2013: 220-221).

От българска страна следвайки плътно линията на СССР предприетите преобразования в Югославия са критикувани дълго и разобличавани като връщане към капитализма. Например държавния сектор от стопанството на Югославия е наречен сектор на държавния капитализъм, концентриран в ръцете на едно частно акционерно дружество „Йосип Броз Тито и Компания”. Промените са представени, не като нещо ново и оригинално, а като копиране на идеите на Мусолини и италианския фашизъм за „корпорации на труда” и „колективи на труда”. В Югославия открито се връща частната собственост, а самата страна напълно се поставя под контрола на задграничните монополи.³

През ноември 1952 г. югославските комунисти провеждат своя 6-и конгрес. Името на партията от ЮКП е променено на Съюз на югославските комунисти (СЮК) (Moraca, Bilandzic, Stojanovic 1977: 226). Промяната на името се свързва с идеята за отдалечаване от наложената политическа организация от Сталински тип. Партията се отказва от дотогавашните си функции на „непосредствен оперативен ръководител” в стопанския, политическия и обществен живот. На следващата година селяните получават правото да напуснат кооперативните стопанства след определяне на максимума ползваема

земя от 100 дка и част от внесенния инвентар. Постепенно социалистическият сектор е сведен до 15% от обработваемата селскостопанска площ (Брдарски 1962: 21)

През 1954 г. работническото самоуправление се въвежда в предприятията на железопътния транспорт, пощите, градския транспорт, водоснабдяването и градската чистота. Установено е и в секторите на просветата, културата и социалните грижи. Започва да се работи за превръщането на всяко училище, болница, научна или културна организация в самоуправляваща се работническа организация.

Местните органи на властта получават правото да се намесват в работата на предприятията, намиращи се в техния район, за да защитават интересите на гражданите.

Експериментирането с въвеждането на тази нова организация в Куманово и региона не закъснява от останалата част на Югославия. Но тук можем да кажем, че региона има свои специфики. Преди всичко той е планински, селскостопански и с развито животновъдство без никаква особена промишленост. От 1952 г. започва изграждането на индустриалните обекти около него и близката околност, което трае до края на 70-те години (Николовски-Стојановик 2002: 7). Също така е характерна честата смяна на председателите и зам.-председателите на общината до 1965 г. Това се дължи на динамичното развитие и преминаването им на работа в околийски, републикански и съюзни комисии и дейности.



Куманово и региона в началото на 50-те години и през 60-те засилва своето индустриално развитие и растеж, като са положени основите и са изградени множество обекти. Фабрика за тръби „11 октомври“, обувната „ЧИК“, машиностроителната „Димче Еребица“, шивашката „Киро Фетак“, кожарско предприятие „Куманово“, фабрика за амбалаж „30 юли“, както и фабриката за цигари към Тютюневия комбинат „Куманово“ (Тасевски, Арсовски-Балто 2005: 287-297). В него през 1951 г. е формиран първият самоуправленски Работнически съвет в тогавашната Кумановска околия.⁴ (Николовски-Стојановик 2002: 230). Така към началото на 60-те години Куманово вече има създадена база за индустриално развитие, което по-късно с подобренията и модернизациите става основен двигател за неговото развитие. За периода от 1947 г. до 1961 г. за развитието на стопанството и за обществения стандарт на Кумановско са инвестирани 15 млрд. динара. Общественото производство се повишава на 12 млрд. динара, срещу 6 млрд. в първите следвоенни години. Паралелно със стопанското развитие се увеличава и заетостта на населението. През 1961 г. в околията са заети около 12 500 работници и служители, докато в първите години след войната те са само 4 500 души.⁵

Инвестициите в секторите на индустрията и рударството са преди всичко в развитието на капацитета на металургията, текстилната, кожарската и преработвателната индустрия.

Постигат се резултати благодарение на работническото самоуправление и в сферата на подобряване и ефикасност на работа. Повишена е квалификацията на кадрите и набирането на нов професионален персонал в производството, което осигурява бързо увеличаване на доходите.⁶

Не по-малко динамични са и процесите в селското стопанство на Куманово и Кумановско. Околийският комитет на КПМ-Куманово, околийският народен одбор (комитет) и други структури участват във формирането на селските работни задруги (СРЗ). Те след войната са особено местно явление. В Македония се формират по инициатива на самите селяни, подпомогнати от активистите на КПМ, и са наричани колективи. За разлика от други части на Югославия първите СРЗ се формират на дребнособственическа земя, а не на тази придадена според Закона за аграрна реформа и вътрешна колонизация на НРМ.⁷ Поради тези причини тези стопанства до края на 1947 г. са преди всичко малки кооперативи на бедни и малоимотни селяни. (Ачкоска 1998: 261).

Такива задруги са формирани в почти всички села на околията, без голяма част от населените с албанци. Населението се съпротивлява на това, като много са осъдени на затвор и други видове наказания. Поради това Кумановска околия е на опашката на процеса по колективизация на земята в 1949 с около 16% от цялата. (Ачкоска 1998: 275). През 1949 г. са формирани 57 задруги, първата от които „Полет“ в Агино село на 29.03.1949 г. и съществувала до 09.06.1953 г. (Николовски-Стојановик 2002: 160-169). Опитът да се внесе

без адаптиране и приспособяване една чужда система и да се пригоди към земеделието и животновъдството в Кумановско е неуспешен. Цялостната оценка за този период на колективизация е, че това е време на изоставане и регрес на селското стопанство в Кумановски регион.

След прекратяването на съществуването на селските работни задруги през 1953 г. в Куманово е основан Околийски кооперативен съюз със задача да насърчи развитието на селското стопанство и животновъдството. Формират се нови общи земеделски задруги и кравеферми, на селяните се осигуряват съвети и информация, изкуствени торове и механизация на ниски цени (Николовски-Стојановик 2002: 238).

В този период до началото на 60-те години се извършва много за напредъка на селското стопанство в Кумановско. В животновъдството в т. нар. социалистически сектор насоките са към подобряване на условията за отглеждане на добитъка и увеличаването му. Продължава се и в земеделието със стабилизирането на земеделските организации и ориентацията им към отглеждане преди всичко на индустриални култури. Също така се инвестират големи средства във мелиоративни системи, преди всичко Липковското водохранилище-язовир, което заема 1100 ха.⁸

Като цяло периодът на този експеримент със самоуправления социализъм в Кумановско можем да кажем, че е успешен. Скъсването със централизма и бюрократичните практики на съветския модел, както и предоставянето на права на самите работници да решават бъдещето и развитието на предприятията им дава механизми за по-успешно адаптиране към местните нужди и възможности. Индустриализацията се извършва според местните потребности и условия, но като цяло следва потребностите на югославския пазар. Колективизацията на селото, започната в предходните години, бързо става ясно, че е неуспешна и не работи на местна почва. Тя се заменя с работещи модели, което не води до големи сътресения. Търсят се нови подходи и пътища за развитие, които стават част от следващата комунална система в Югославия.

Библиография:

Kardelj E., 1980. Samoupravuvanje –edna ot glavnite pricini za sudiro – Borbata za priznavanje i razvitotokot na nova Jugoslavija 1944-1957, 155-156.

Moraca P., Bilandzic D., Stojanovic S., 1977. Istorija saveza komunista Jugoslavije, 226.

Ачкоска В., 1998. Аграрно-сопственичките односи, промени и процеси во Македонија 1944-1953, Скопје. [Achkoska V. 1998. Agrarno-sopstvenichkite odnosi, promeni i protsesi vo Makedonija 1944-1953, Skopje] 261, 275.

Брдарски Д., 1962. Стопанството на Народна република Македонија, Скопје. [Brdarski D., 1962. Stopanstvoto na Narodna republika Makedonija, Skopje.], 20-21.

Енчев В., 2005. Югославия; последната балканска империя, София [Enchev V., 2005. Yugoslaviya; poslednata balkanska imperiya, Sofiya] 329.

Иванова В., 2013. Югославянството в Югославия. Основни гледни точки на Федералния център (1945 – 1974), Велико Търново [Ivanova V., 2013. Yugoslavystvoto v Yugoslaviya. Osnovni gledni točki na Federalniya tsentar (1945 – 1974), Veliko Tarnovo], 138, 168, 219-221.

Николовски-Стојановик С., 2002. Куманово и Кумановско (1941-2001) , Куманово [Nikolovski-Stojanovik S., 2002. Kumanovo i Kumanovsko (1941-2001), Kumanovo] 7,160-169, 230,238.

Огнянов Л., 2008. Политическата система в България 1949 – 1956. София. [Ognyanov L., 2008. Politicheskata sistema v Balgariya 1949 – 1956. Sofiya.] 275.

Тасевски Д., Арсовски-Балто М., 2005. Куманово, Куманово [Tasevski D., Arsovski-Balto M., 2005. Kumanovo, Kumanovo] 287-297.

¹ Югославия е название на държава, която съществува в последователни държавни форми на Балканския полуостров от 1918 до 2006 година.Обхващала е западната част на южнославянските земи (сред които е и голяма част от българското землище, включващо Поморавието, Тимошко, Призренско и Македония).

² Основен закон за управуване со државните стопански претпријатија и со повисоките стопански здруженија от страна на работните колективи в Службен лист на ФНРЈ бр. 43 от 05.07.1950 г.

³ Статия критикуваща отстъплението от социализма в Югославия публикувана в Кюстендилско дело, бр. 70/ 26.08.1950 г.

⁴ Николовски-Стојановик Стојко. Куманово и Кумановско (1941-2001) , Куманово, 2002 г. с.230

⁵ Статия от местния Наш вестник бр. 1 11.10.1961 г.

⁶ Drustveno-ekonomski razvoj opstine Kumanovo, Beograd , 1977.

⁷ Службен вестник на Народна република Македонија бр.3 от 05.02.1948 г.

⁸ Наш вестник бр. 1 11.10.1961 г